

Handleiding Bij het schrijven van papers en scripties

Hogeschool Sint Lukas Brussel

Steven Jacobs
Vakgroep Algemene en Kritische Studies

2005

INHOUD

I. SCHRIJVEN

- Bondigheid
- Invalshoek en methodologie
- Documentatie, informatie, onderzoek en bibliografie
- Werkmethode: een structuur of inhoudstafel
- Een paperontwerp of paperopzet
- Eindresultaat en vorm
- Hoe zal een paper of scriptie worden beoordeeld?

II. BRONNEN

- academische regels
- systemen en voorschriften

II.1. Citeren

- aanhalingstekens in plaats van cursiveren
- inkorten van citaten
- citaten in citaten
- citaten vertalen
- lange citaten

II.2. Bronvermeldingen en bronverwijzingen

Dubbele bronverwijzing

(a) De literatuurlijst of bibliografie

- een boek van één auteur
- een boek met meerdere auteurs
- een boek samengesteld door één of meerdere redacteur(s)
- een bijdrage of artikel in een boek met redacteur(s) of samensteller(s)
- een bijdrage in een boek zonder redacteur
- publicaties zonder auteur of redacteur
- artikel in een tijdschrift
- latere edities en vertalingen
- meerdere publicaties van eenzelfde auteur uit eenzelfde jaar
- internet

(b) Het notenapparaat

- voetnoten en eindnoten
- verkorte weergave van de bronvermelding in de noten
- het parenthetische systeem

I. SCHRIJVEN

Papers, scripties of artikels zijn academische of wetenschappelijke werkstukken en hierbij moeten bepaalde regels worden gevolgd. Daarnaast vergt het schrijven van teksten ook bepaalde vaardigheden.

Bondigheid

Werkstukken kunnen uiteraard sterk variëren in lengte. Dit hangt af van het soort opdracht en van de doelstellingen die daarbij door de docent of door jezelf worden geformuleerd. Ongeacht de lengte van de tekst is bondigheid evenwel een na te streven ideaal. De eerste betrachting blijft immers het aantonen en het uiteenzetten van een bepaalde stelling of argumentatie. Verwerk in de tekst dus in de eerste plaats de informatie die nodig is om die stelling te staven. Wanneer je bijvoorbeeld een paper schrijft over een stilleven van Picasso en je het vooral wil hebben hoe dit schilderij zich verhoudt tot de stillevenen van andere schilders is het niet nodig uit te wijden over de hele levensloop of het volledige oeuvre van de kunstenaar. Bij de bespreking of analyse van een film of een roman is het niet nodig om het volledige verhaal na te vertellen.

Invalshoek en methodologie

Probeer zo vlug mogelijk het onderwerp dat je bestudeert voor jezelf duidelijk te definiëren. Vaak staat dit uiteraard al in de opdracht geformuleerd of is dit onmiddellijk evident. In andere gevallen is het echter belangrijk om het te bestuderen onderwerp (of een geheel corpus van onderwerpen) duidelijk af te bakenen. Het is echter ook nuttig om zo vlug mogelijk te bepalen welke theoretische invalshoek of methodologie je zal hanteren om een bepaald onderwerp te analyseren, te duiden of in kaart te brengen.

Voorbeeld 1: Je schrijft een paper over een bepaald schilderij van Picasso en je wil aantonen dat het werk kubistisch is. Je zou kunnen opsporen wat volgens bepaalde toonaangevende auteurs de kenmerken van het kubisme zijn en nagaan hoe deze eigenschappen zijn terug te vinden in het schilderij.

Voorbeeld 2: Je wil in een paper aantonen dat Marcel Broodthaers een avant-gardekunstenaar kan worden genoemd. Je kan opzoeken wat volgens belangrijke studies over het fenomeen “avant-garde” hiervan de belangrijkste kenmerken of modaliteiten zijn en vervolgens nagaan hoe de figuur van Broodthaers en zijn werk hieraan beantwoorden.

Voorbeeld 3: Je wil een paper schrijven over het stadsmotief in de foto's van William Klein. Misschien is het nuttig na te gaan wat een toonaangevende socioloog of historicus heeft geschreven over wat nu precies zo specifiek is voor het leven in een grootstad. Je kan vervolgens onderzoeken of deze elementen in het werk van Klein aanwezig zijn en aantonen welke middelen, technieken en vormelijke strategieën Klein hanteert om die elementen te evoceren.

Documentatie, informatie, onderzoek en bibliografie

Een belangrijk aspect bij het schrijven van een paper en scriptie is het verzamelen en ordenen van relevante informatie. Deze informatie verschaft je niet alleen de noodzakelijke kennis over jouw onderwerp maar maakt je ook vertrouwd met de opinies die anderen eerder over het onderwerp hebben gevormd. De bronnen die je gebruikt vinden hun neerslag in de

bibliografie (zie verder), die je aan het eind van jouw werkstuk opneemt. Jij kan op jouw beurt natuurlijk volop gebruik maken van de bibliografie die je op het eind van een naslagwerk, boek of een artikel of op een website aantreft.

Het internet kan beslist een nuttig hulpmiddel zijn maar beperk je bij het opzoeken van kritische en theoretische documentatie zeker niet tot de informatie die je op het net aantreft. Een bibliografie die enkel uit op het internet aangetroffen informatie bestaat, geeft aan dat elementair onderzoekswerk niet heeft plaatsgegrepen. Dit geldt, in enkele gevallen uitgezonderd, evenzeer bij een bibliografie die uitsluitend uit Nederlandstalige titels bestaat. Van de auteur van een academisch werkstuk wordt verwacht dat hij of zij in staat is om op zijn minst Engelstalige en Franstalige bronnen te kunnen raadplegen. Ga uiteraard kijken in de bibliotheek van de school en consulteer er de gespecialiseerde databases. Doe daarnaast evenwel ook een beroep op andere bibliotheken en maak zeker gebruik van de diverse (vak)bibliotheken die Brussel rijk is. Bovendien bieden vele instellingen de mogelijkheid tot interbibliothecair ontlenen (met dikwijls gunstige tarieven voor studenten). Maak eventueel gebruik van de gespecialiseerde bibliotheken van diverse musea.

Werkmethode: een structuur of inhoudstafel

Begin niet lukraak te schrijven. Probeer eerst, nadat je je wat met het onderwerp en de belangrijkste literatuur erover hebt vertrouwd gemaakt, een bepaalde structuur vast te leggen en een soort rudimentaire inhoudstafel van paragrafen of hoofdstukken te ontwerpen. In de loop van het werkproces kan deze inhoudstafel lichtjes bijgesteld of, indien nodig, zelfs grondig aangepast worden. Ongeacht de lengte van jouw werkstuk stelt deze inhoudstafel, die de structuur van jouw paper of scriptie weergeeft, je in staat om het geheel te blijven overzien terwijl je een bepaald onderdeel uitwerkt. Zo kan je een grote hoeveelheid informatie onmiddellijk in verschillende onderdelen thuisbrengen: wat die auteur beweert kan je in dit hoofdstuk misschien verwerken, wat je in dat artikel heb gelezen kan interessant zijn om in de derde paragraaf te verwerken, enzovoort. Bovendien kan je met behulp van een structureel overzicht het werk veel makkelijker plannen of in een bepaalde kalender met deadlines onderbrengen. Zelfs bij het schrijven van een paper van hooguit één pagina is het voorafgaand ontwerpen van een structuur bijzonder nuttig.

Vooraf bij langere papers of scripties is het handig dat je de lezer meteen een inzicht geeft in jouw structuur. Zo kan je in een inleiding of een eerste hoofdstuk duidelijk maken (a) wat de concrete vraagstelling is, (b) via welke methodes daarop een antwoord zal worden gezocht, en (c) hoe dit zich zal vertalen in de structuur van de volgende hoofdstukken. In een laatste hoofdstuk of besluit kan je expliciet naar die inleiding terugkoppelen. Hier kan je ook, door de vorige hoofdstukken samen te vatten en de eindjes aan elkaar te knopen, een duidelijk antwoord op de centrale vraag formuleren.

Een paperontwerp of paperopzet

Een (ontwerp van een) inhoudstafel is tenslotte een handig instrument om met de docent over jouw werkstuk te overleggen. In sommige gevallen kan de docent een paperontwerp of een paperopzet vragen die je bijvoorbeeld enkele weken eerder dan de paper zelf indient. In deze opzet vermeld je bijvoorbeeld de titel en beschrijf je in enkele regels wat je in de uiteindelijke paper wil aantonen of bestuderen. Tevens geef je een schematisch overzicht (bijvoorbeeld een inhoudstafel) van het werkstuk op en vermeld je de belangrijkste bronnen die je al hebt gelezen of die je in de toekomst wil raadplegen. Op basis van dit ontwerp kan de docent of een andere lezer je bijsturen of je nuttige tips aanreiken.

Eindresultaat en vorm

Het spreekt voor zich dat het taalgebruik (qua spelling en grammatica) verzorgd moet zijn. Maak daarbij eventueel gebruik van de correctiemogelijkheden van jouw tekstverwerkingsprogramma. Een grote hoeveelheid aan fouten verraadt een zekere slordigheid en zal ongetwijfeld het globale oordeel over het werkstuk beïnvloeden. Verzeker je ervan dat het notenapparaat en de bibliografie (zie verder) volledig, transparant en consistent zijn. Besteed aandacht aan de lay-out en maak vooral dat die de duidelijkheid van de tekst ten goede komt. Vergeet ook niet jouw naam op jouw werkstuk te vermelden.

Hoe zal een paper of scriptie worden beoordeeld?

Bij de beoordeling van een paper of scriptie zal de lezer of de docent rekening houden met onder meer de volgende factoren:

- is het onderwerp van het werkstuk duidelijk omschreven en afgebakend?
- beantwoordt de concrete invulling van het onderwerp aan de opdracht? Is het onderwerp relevant voor de behandeling van de vooropgezette problematiek? Zijn de besproken thema's en concrete voorbeelden goed gekozen?
- is de argumentatie duidelijk?
- is het werkstuk goed opgebouwd en overzichtelijk gestructureerd?
- is het onderwerp voldoende bestudeerd? Heeft de auteur gebruik gemaakt van de belangrijkste en meest relevante literatuur over het onderwerp?
- wordt er een duidelijk onderscheid gemaakt tussen feiten en meningen? Wordt er een duidelijk onderscheid gemaakt tussen eigen opvattingen en deze van andere geraadpleegde auteurs?
- zijn het notenapparaat en de bibliografie volledig, transparant en consistent?
- is de taal verzorgd?
- is de deadline voor het indienen gerespecteerd?

II. BRONNEN

Academische regels

Een belangrijk doel van het schrijven van werkstukken is het zelf leren een goed onderbouwde redenering of analyse te formuleren. Je participeert echter ook aan een bepaalde academische gemeenschap. Het is dus belangrijk te verwijzen naar eerder vastgestelde feiten of eerder gevormde opinies (ook om je ervan te distantiëren). Bij het onderbouwen van jouw eigen redenering kun je (of moet je zelfs) gebruik maken van wetenschappelijke artikelen, papers of boeken. Er is echter een belangrijk verschil tussen “gebruik maken” en “kopiëren.” De lezer moet bijvoorbeeld in staat zijn een onderscheid te maken tussen feiten en meningen en tussen jouw eigen opinies en deze van de auteurs waar je expliciet of impliciet naar verwijst.

Bij het schrijven van een scriptie, artikel of andere tekst is het tevens van groot belang correct weer te geven welke bronnen (boeken, artikels, websites, interviews, etcetera) je daarbij gebruikt hebt. Zet een citaat altijd tussen aanhalingstekens en vermeld de bron telkens op adequate wijze. Indien dit niet gebeurt is er sprake van een bepaalde slordigheid of nalatigheid die geïnterpreteerd kan worden als een vorm van plagiaat en dus bedrog of fraude.

Het is dus nuttig om van in den beginne, zelfs wanneer je nog louter voorbereidend leest en je nog min of meer toevallig documentatie verzamelt, een duidelijk onderscheid te maken tussen (1) citaten die je kopieert uit bronnen (die telkens tussen aanhalingstekens geplaatst moeten worden en vergezeld moeten zijn van volledige bibliografische informatie); (2) samenvattingen of parafrases van informatie die je in die bronnen aantreft (die evenzeer van bronverwijzingen moeten worden voorzien maar niet tussen aanhalingstekens moeten worden geplaatst); en (3) persoonlijke commentaren, inzichten of ideeën.

Noteer in elk geval onmiddellijk de bron zodra je meent bepaalde informatie eruit te gebruiken of ernaar te verwijzen. Maak hiervoor eventueel een apart document en sla de informatie juist en volledig op (dus Fredric Jameson in plaats van Frederic Jameson; William M. T. Mitchell blijkt een ander persoon te zijn dan William M. Mitchell; etcetera). Het onmiddellijk volledig noteren van bibliografische informatie bespaart je veel werk achteraf – zeker als je informatie verwerkt uit artikels of boeken die je bijvoorbeeld in een bibliotheek ter plekke raadpleegt. Vergeet bijvoorbeeld niet de paginanummers van het volledige artikel te noteren (bijvoorbeeld 62-88) maar ook niet de specifieke pagina (bijvoorbeeld 72) waarnaar je verwijst of waarvan je een citaat ontleent.

Systemen en voorschriften

Verwijs in jouw tekst in elk geval op een correcte manier naar jouw bronnen. Volg bij het citeren en het vermelden van bronnen onderstaande regels (of een variant ervan). Er bestaan zeer veel verschillende systemen van citeren en stijlen van bronvermelding, variërend van kort tot zeer uitgebreid en gedetailleerd. Veel tijdschriften en uitgeverijen maken gebruik van voorschriften die internationaal zijn vastgelegd. De meest gebruikte (Angelsaksische en dus ook internationaal gebruikte) stijlen in de humane wetenschappen zijn de Chicago Style (zie hiervoor de de zogenaamde *Chicago Manual of Style* gepubliceerd door de University of Chicago Press), MLA (Modern Language Association) en APA (American Psychological Association).

Welk systeem je precies gebruikt maakt niet zo veel uit maar probeer in elk geval consequent te werken. Maak gebruik van deze handleiding en eventueel ook van de *Chicago Manual*, een ander handboek of raadpleeg een website waarop dergelijke regels worden toegelicht. Een goed boek over een onderwerp dat je interesseert gepubliceerd door een zichzelf respecterende wetenschappelijke uitgeverij kan ook als een handig voorbeeld dienen. De hieronder vermelde richtlijnen zijn gebaseerd op (een vereenvoudiging van) de *Chicago Manual*. Enkel de meest voorkomende situaties worden hier vermeld.

II.1. Citeren

Voorbeeld:

Voor Henry van de Velde vormde de woning een *Gesamtkunstwerk*. Ook het meubilair en de gebruiksvoorwerpen maakten in de eerste plaats deel uit van een artistieke totaliteit. Dit aspect werd overigens al in de vroege twintigste eeuw door critici als Karl Scheffler beklemtoond. “De meubels uit zijn vroege periode zijn eigenlijk maar in tweede instantie gebruiksvoorwerpen,” merkte Scheffler op. “In wezen zijn het objecten waarop de krachten Zwellen, Klemmen, Streven en Spannen op een nieuwe manier en op kunstige wijze tot uitdrukking gebracht worden. En de ornamenten uit zijn begintijd zijn grafologische lijncombinaties, zwanger van temperament en abstracte gevoelens. (...) Al zijn meubels vertellen ons over zijn overtuigingen, zijn temperament, zijn wil.”¹

Van de Velde bracht zijn fascinatie voor de grillige lijn in verband met de esthetische theorieën van Theodor Lipps. In zijn *Formules* citeert de architect zelfs de Duitse filosoof. “De theorie van de (...) Einfühlung, die vanaf haar verschijnen door de aanhangers van de sensuele en de sensibele schoonheid op geestdriftige wijze werd onthaald,” schrijft Van de Velde, “werd door Lipps in een lapidaire volzin samengevat: ‘Het esthetisch genot bestaat in het genot van het geobjectiveerd ik!’”²

1. Karl Scheffler. 1913. *Henry Van de Velde*. Leipzig: Insel Verlag, 65-68 (vertaling van de auteur).

2. Henry Van de Velde. 1928. *Formules van een moderne esthetiek*. Uit het Frans vertaald en ingeleid door Frank van den Wijngaert. Antwerpen: De Sikkel, 107-108.

Aanhalingstekens in plaats van cursivering

Het begin en einde van een citaat dient altijd duidelijk gemarkeerd te worden. Gebruik dus altijd dubbele “aanhalingstekens” bij het citeren van een bepaald tekstfragment. *Cursivering* van citaten is overbodig en verwarrend. Gebruik cursief sporadisch en enkel voor het beklemtonen van een bepaalde term, het vermelden van een titel of voor het gebruik van begrippen uit een vreemde taal en niet voor het citeren. De interpunctie wordt binnen de aanhalingstekens geplaatst.

Inkorten van citaten

Citaten kunnen ingekort worden. Maak evenwel duidelijk dat er een stuk uit de brontekst is weggevallen door aan te geven dat je zelf een ellips hebt aangebracht met behulp van drie puntjes (...).

Citaten in citaten

Je kan uiteraard een auteur aanhalen die op zijn beurt citeert. Citaten in citaten worden met enkele ‘aanhalingstekens’ aangeduid.

Citaten vertalen

In principe maak je zo veel mogelijk gebruik van oorspronkelijke edities van teksten. Het opnemen van korte Engelse, Franse of andere citaten in een lopende Nederlandse tekst kan

echter soms storend werken. Het is uiteraard toegestaan om deze naar het Nederlands te vertalen alleen moet je dan wel aangeven (in de noot met de bronverwijzing bijvoorbeeld) dat je het tekstfragment zelf hebt vertaald (met behulp van de vermelding “vertaling van de auteur”).

Lange citaten

Probeer citaten niet te lang te maken. Indien dit toch nodig blijkt voor jouw argumentatie kan je een lang (bijvoorbeeld langer dan 5 regels) citaat markeren door het in een apart en inspringend tekstblok te plaatsen. Aanhalingstekens zijn in dit geval niet langer nodig.

II.2. Bronvermeldingen en bronverwijzingen

Dubbele bronverwijzing

Het meest handige systeem (zowel voor de auteur als de lezer) is gebruik te maken van een dubbele bronverwijzing:

(a) In een afzonderlijke **literatuurlijst**, die je aan het eind van jouw paper opneemt, som je de aangewende bronnen op. Deze literatuurlijst kan eventueel een onderdeel vormen van een groter bronnenoverzicht, waarin je ook aangeeft van welke andere bronnen (zelf afgenomen interviews, bezochte tentoonstellingen, geraadpleegde documenten in archieven, televisie-uitzendingen, etcetera) je gebruik hebt gemaakt.

(b) Via een **notenapparaat** (voet- of eindnoten of een parenthetisch systeem, zie verder) verwijst je in de lopende tekst naar de bronnen. Je geeft hier exact aan van welk fragment uit een tekst je gebruik gemaakt hebt om jouw eigen tekst te schrijven.

(a) De literatuurlijst of bibliografie

Het opmaken van een literatuurlijst is een belangrijk onderdeel van een academisch werkstuk. Doorgaans is het niet de bedoeling om een bibliografie in letterlijke zin (een lijst van alle relevante titels) over een bepaald onderwerp op te maken. De bibliografie aan het einde van jouw paper of scriptie bestaat in de eerste plaats uit een lijst van geraadpleegde werken: dat wil zeggen alle bronnen waarnaar je letterlijk verwijst maar ook alle teksten die je kennis over het onderwerp hebben bijgebracht. Probeer zeker niet te imponeren met ellenlange bibliografische lijsten – de (intelligente) lezer kan uit jouw tekst wel afleiden welke bronnen je effectief hebt gehanteerd.

In een bibliografie worden teksten *alfabetisch* gerangschikt per auteur. Boeken, bijdragen of essays in boeken en tijdschriftartikels worden dus in eenzelfde lijst alfabetisch door elkaar opgenomen. Meerdere titels van eenzelfde auteur worden na elkaar chronologisch opgegeven.

Verwijzing naar een boek van één auteur

- Naam, voornaam. Datum. *Titel in cursief: Ondertitel in cursief*. Plaats van uitgave: Uitgever.

Voorbeelden:

- Alloway, Lawrence. 1975. *Topics in American Art Since 1945*. New York: W.W. Norton.
- Bernardi, Sandro. 2002. *Il paesaggio nel cinema italiano*. Venezia: Marsilio.

- Kint, Johanna. 2001. *Expo 58 als belichaming van het humanistisch modernisme*. Rotterdam: Uitgeverij 010.
- Kolakowski, Leszek. 1978. *Main Currents of Marxism: Its Origins, Growth and Dissolution*. Oxford: Oxford University Press (3 Vols).
- MacKenzie, John M. 1995. *Orientalism: History, Theory and the Arts*. Manchester: Manchester University Press.
- Rothman, William. 1982. *Hitchcock: the Murderous Gaze*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Sémoulé, Jean. 1993. *Bresson ou l'acte pur des métamorphoses*. Flammarion.
- Winkel, Camiel van. 1999. *Moderne leegte: over kunst en openbaarheid*. Nijmegen: Sun.

Opmerkingen

- Let op de interpunctie (plaatsing van komma, punten en het dubbele punt tussen de titel en de ondertitel, etcetera). Diverse varianten zijn in omloop en toegelaten. Gebruik in elk geval één consistent systeem.
- In principe neem je de informatie over van de titelpagina en niet wat op de kaft staat vermeld (die soms onvolledig is). Jaar en plaats van uitgave staan doorgaans in het colophon vermeld.
- Een uitgever kan vestigingen in verschillende steden hebben die soms op de titelpagina vermeld staan. Noteer enkel de eerst vermelde plaats van uitgave. Bij tentoonstellingscatalogi is het daarentegen gebruikelijk (doch niet verplicht) om de verschillende locaties te vermelden.
- De naam gaat de voornaam vooraf omdat in de bibliografie de titels alfabetisch zijn gerangschikt op auteur. Wanneer je in een voetnoot of eindnoot naar een bepaalde bron verwijst is het natuurlijk logisch om eerst de voornaam en dan pas de naam te vermelden.
- Wanneer een boek uit meerdere volumes bestaat geef je dit aan (zie het voorbeeld van Kolakowski).
- Franse uitgevers geven doorgaans geen plaatsnaam op. Wanneer deze bekend is mag je die toch vermelden, dus "Paris: Flammarion."
- In Engelse titels (en vooral in American English) worden alle hoofdwoorden van een titel met hoofdletter geschreven. Dit is niet het geval in het Frans, Italiaans of Nederlands.
- Vooral in het Nederlands (en Duits) bestond lange tijd de gewoonte om de voornaam van de auteur in te korten tot de initialen. Het is echter duidelijker om de volledige voornaam te vermelden.
- In het Nederlands en Duits is het gebruikelijk om namen met voorzetsels als "van" of "von" alfabetisch te rangschikken op het hoofdbestanddeel van de naam (zie het voorbeeld van Camiel van Winkel). Een Engelstalige auteur zou diezelfde naam op basis van het voorzetsel rangschikken. Probeer systematisch één systeem te gebruiken.

Verwijzing naar een boek met meerdere auteurs

- Naam1, Voornaam1 & Voornaam2 Naam2. Datum. *Titel in cursief: Ondertitel in cursief*. Plaats van uitgave: Uitgever.
- Naam1, Voornaam1, Voornaam2 Naam2 & Voornaam3 Naam3. Datum. *Titel in cursief: ondertitel in cursief*. Plaats van uitgave: Uitgever.

Voorbeelden:

- Haskell, Francis & Nicholas Penny. 1981. *Taste and the Antique: The Lure of Classical Sculpture*. New Haven: Yale University Press.
- Horkheimer, Max & Theodor W. Adorno. 1947. *Dialektik der Aufklärung: Filosofische Fragmente*. Amsterdam: Querido Verlag.
- Manuel, Frank E. & Fritzie P. Manuel. 1979. *Utopian Thought in the Western World*. Oxford: Basil Blackwell.

Opmerkingen:

- Opgelet: meerdere auteurs betekent hier dat de auteurs gezamenlijk het gehele boek hebben geschreven; het gaat hier niet over aparte bijdragen of hoofdstukken van verschillende auteurs in één boek (zie verder).
- Bij meer dan drie auteurs is het gebruikelijk om slechts de eerste auteur te vermelden gevolgd door de vermelding "e.a." (et aliquei, en andere).

Verwijzing naar een boek dat door één of meerdere redacteur(s) is samengesteld

- Naam editor, voornaam editor, ed. Datum. *Titel in cursief: Ondertitel in cursief*. Plaats van uitgave: Uitgever.

Voorbeelden:

- Neuerer, Gregor, ed. 2003. *Untitled: Experience of Place*. London: Koenig Books.
- Newman, Michael & Jon Bird, eds. 1999. *Rewriting Conceptual Art*. London: Reaktion Books.

Opmerkingen:

- De vermelding “ed” staat voor editor, “eds” is uiteraard het meervoud en impliceert dat het boek door meer dan één persoon werd samengesteld. Uiteraard kan de Nederlandse uitdrukking “(red)” gebruikt worden (voor redacteur, zowel enkelvoud als meervoud).
- In beide gevallen wordt naar het gehele boek verwezen en niet naar één of meerdere specifieke bijdragen in het boek (vergelijk met de volgende voorbeelden).

Verwijzing naar een bijdrage of artikel in een boek met redacteur(s) of samensteller(s)

- Naam auteur, voornaam auteur. Datum. “Titel van artikel: ondertitel van artikel.” In Voornaam redacteur Naam redacteur, ed, *Titel boek in cursief: ondertitel boek in cursief*. Plaats van uitgave: Uitgever, beginpagina-eindpagina.
- Naam auteur1, voornaam auteur1 & voornaam auteur2 naam auteur2. Datum. “Titel artikel: ondertitel artikel.” In Voornaam redacteur1 Naam redacteur1 & Voornaam redacteur2 en Naam redacteur2, eds, *Titel boek in cursief: ondertitel boek in cursief*. Plaats van uitgave: Uitgever, beginpagina-eindpagina.

Voorbeelden:

- Comolli, Jean-Luc & Jean Narboni. 1992. “Cinema/Ideology/Criticism.” In Gerald Mast, Marshall Cohen & Leo Braudy, eds, *Film Theory and Criticism: Introductory Readings*. New York: Oxford University Press, 690-707.
- Jacobs, Steven. 2003. “Slapstick and Self-Reflexivity: Buster Keaton’s Metropolitan Acrobatics.” In Gregor Neuerer, ed, *Untitled: Experience of Place*. London: Koenig Books, 111-128.
- Lauwaert, Dirk. 1993. “Twee scripts voor de camera: fotoreporters in de stad.” In Hilde Heynen, ed, *Wonen tussen gemeenplaats en poëzie: opstellen over stad en architectuur*. Rotterdam: Uitgeverij 010, 113-30.
- Rorimer, Anne. 1999. “Siting the Page: Exhibiting Works in Publications: Some Examples of Conceptual Art in the USA.” In Michael Newman & Jon Bird, eds, *Rewriting Conceptual Art*. London: Reaktion Books, 11-26.
- Sharpe, William & Leonard Wallock. 1987. “From ‘Great Town’ to ‘Nonplace Urban Realm’: Reading the Modern City.” In William Sharpe & Leonard Wallock, eds, *Visions of the Modern City: Essays in History, Art, and Literature*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1-50.

Opmerkingen:

- De titel van het artikel of hoofdstuk staat steeds tussen dubbele aanhalingstekens, de titel van het gehele boek wordt in cursief geplaatst (hetzelfde principe geldt bij artikels in tijdschriften; zie verder).
- In de bibliografie kunnen dus meerdere titels (van verschillende auteurs) voorkomen die uit één en hetzelfde volume afkomstig zijn.
- Redacteur(s) worden in deze gevallen eerst met voornaam en vervolgens met naam aangeduid. De alfabetische rangschikking heeft immers alleen betrekking op de auteur van het artikel en niet op de samensteller(s) van het boek.
- Het voorbeeld van Sharpe & Wallock geeft aan dat de auteur(s) van een artikel dezelfde kan/kunnen zijn als de samensteller(s) van het gehele boek.

Bijdrage in een boek of catalogus zonder opgave van redacteur

- Naam auteur, voornaam auteur. Datum. "Titel artikel: ondertitel artikel." In *Titel boek of catalogus in cursief: Ondertitel in cursief*. Plaats van uitgave: Uitgever, beginpagina-eindpagina.

Voorbeelden:

- Decan, Liesbeth. 2005. "Tussen leegte en overbevolking: over de 'pictures' van Frank van der Salm." In *Frank van der Salm*. Rotterdam: Mk editions, 12-16.
- Reust, Hans Rudolf. 1997. "Mond vor Wolken vor Mond: Annäherungen an ein Bild Raoul De Keyser." In *Raoul De Keyser: Schilderijen 1995*. Antwerpen: Muhka, 7-10.

Opmerking:

Dit komt zeer vaak voor bij tentoonstellingscatalogi en fotoboeken.

Publicaties zonder auteur of samensteller

- *Titel in cursief*. Datum. Plaats uitgave: Uitgever.

Voorbeelden:

- *Années 30 en Europe: Le temps menaçant 1929-1939*. 1997. Paris: Musée d'Art moderne de la Ville de Paris.
- *Pollock, Jackson*. 1982. Paris: Centre Georges Pompidou.
- *Der zerbrochene Spiegel: Positionen der Malerei*. 1993. Wien: Kunsthalle/Hamburg: Deichtorhallen.

Opmerkingen:

- Dit is vaak het geval bij tentoonstellingscatalogi en fotoboeken.
- Dergelijke publicaties worden in de bibliografie opgenomen en alfabetisch gerangschikt op basis van het eerste hoofwoord (dus niet het eerste lidwoord) van de titel. Het voorbeeld van *Der zerbrochene Spiegel* komt in deze alfabetische lijst achteraan terecht want gerangschikt op basis van de letter z en niet d.
- Een specifieke bijdrage van een bepaald auteur in een dergelijk boek wordt natuurlijk opgenomen onder de naam van de auteur.
- Bij monografische tentoonstellingscatalogi (zoals bij het voorbeeld van Pollock) fungeert de naam van de kunstenaar vaak als titel van de tentoonstelling en van de catalogus. In dit geval is het gebruikelijk de familienaam van de kunstenaar eerst te vermelden (hoewel de titel van het boek in kwestie natuurlijk *Jackson Pollock* is).

Artikel in een tijdschrift

- Naam auteur, voornaam. Datum. "Titel artikel: ondertitel artikel." *Naam tijdschrift in cursief* Nummer (specifieke datumaanduiding of specifiek nummer): beginpagina-eindpagina.

Voorbeelden:

- Andre, Carl. 1972. "A Note on Bernhard and Hilla Becher." *Artforum* 11: 4 (December): 59.
- Bruno, Giuliana. 1997. "Site-seeing: Architecture and the Moving Image." *Wide Angle* 19 (4): 8-24.
- Humblet, Steven. 2005. "Rinko Kawauchi." *De Witte Raaf* 115 (mei-juni): 39-41.

Latere edities en vertalingen

In principe verwijst je best naar de oorspronkelijke uitgave van een bepaalde tekst. Wanneer je van een latere editie gebruik maakt, vermeld de oorspronkelijke verschijningsdatum van de tekst.

Voorbeelden:

- Benjamin, Walter. 1935. "Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit." In Walter Benjamin, *Gesammelte Schriften* I, 2, ed. Rolf Tiedemann & Hermann Schweppenhäuser. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1991, 431-70.
- Horkheimer, Max & Theodor Adorno. 1947. *Dialectiek van de Verlichting: Filosofische fragmenten*. Uit het Duits vertaald door Michel J. van Nieuwstadt. Nijmegen: Sun, 1987.
- Simmel, Georg. 1908. "The Stranger." In Donald N. Levine, ed. *Georg Simmel on Individuality and Social Forms*. Chicago: University of Chicago Press, 1971, 143-49.
- Van de Velde, Henry. 1928. *Formules van een moderne esthetiek*. Uit het Frans vertaald en ingeleid door Frank van den Wijngaert. Antwerpen: De Sikkel.

Opmerkingen:

- De tekst van Simmel werd oorspronkelijk in 1908 gepubliceerd. Je geeft echter te kennen dat je de tekst hebt geraadpleegd in een bundel met teksten van Simmel die in 1971 onder redactie van Donald Levine is verschenen.
- Een gelijkaardig geval bij Benjamin. I,2 verwijst naar deel twee van het eerste volume. Gezien het hier om het verzamelde werk gaat (en niet om een door een redacteur gemaakte selectie zoals in het voorbeeld van Simmel) kan je de naam van Benjamin ook als auteur van het geheel vooraan plaatsen. De editors worden na de titel vermeld.
- Wanneer je gebruik maakt van een vertaling kan je vermelden in welke taal de tekst oorspronkelijk is verschenen alsook de naam van de vertaler.

Meerdere publicaties van eenzelfde auteur uit hetzelfde jaar

Zeker wanneer je een parenthetische systeem (zie verder) gebruikt is het noodzakelijk om in de bibliografie een onderscheid te maken bij de titels die één auteur in eenzelfde jaar publiceerde. Hiervoor wordt een kleine letter (a, b, enzovoort) aan het jaartal gekleefd.

Voorbeelden:

- Jackson, John Brinckerhoff. 1997a. "The Future of the Vernacular," in Paul Groth & Todd W. Bressi, eds. *Understanding Ordinary Landscapes*. New Haven: Yale University Press, 145-54.
- Jackson, John Brinckerhoff. 1997b. *Landscape in Sight: Looking at America*. New Haven: Yale University Press.
- Lange, Susanne. 2002a. "Bernd and Hilla Becher: Industrial Landscapes." In *Bernd and Hilla Becher, Industrial Landscapes* (Cambridge, MA: MIT Press, 5-11).
- Lange Susanne, ed. 2002b. *Bernd und Hilla Becher: Festschrift Erasmuspreis 2002*. München: Schirmer/Mosel.

Internet

De verwijzing naar Internet-bronnen volgt in grote mate die van de geschreven bronnen. De verwijzing begint met een auteur. Als die er niet is, begint men met de titel van de webpagina. Daarna volgt de datum van de laatste wijziging (hetzij enkel een jaartal, hetzij de volledige datum als die beschikbaar is) of de afkorting 'n.d.' De titel van het document volgt (cursief gezet), gevolgd door de vermelding 'Geraadpleegd op ... op het World Wide Web', en de datum van raadpleging. Tot slot van de verwijzing volgt het volledige Internet-adres.

Voorbeelden:

- Independent Television Commission (2000, 20 april). *About the ITC*. Geraadpleegd op 20 oktober 2000 op het World Wide Web: <http://www.itc.org.uk/about/side.htm>
- Mogg, K. (2000, 31 maart). *I Never Felt More Alive: Thoughts on North by Northwest and Its Title*. Geraadpleegd op 20 oktober 2000 op het World Wide Web: http://www.labyrinth.net.au/~muffin/NxNW_c.html

(b) Het notenapparaat

Voetnoten en eindnoten

Je kan naar bronnen verwijzen via voet- of eindnoten. Een voetnoot komt onderaan de pagina, een eindnoot komt achteraan de scriptie (of achteraan een hoofdstuk). Eindnoten ogen vaak eleganter dan voetnoten, omdat ze de opmaak van de lopende tekst niet verstoren. Voetnoten zijn daarentegen soms makkelijker voor de lezer omdat dan niet van de ene pagina naar de andere versprongen moet worden. Welk systeem je kiest hangt bijvoorbeeld af van de lengte van de tekst, de omvang van jouw bibliografie of van het soort informatie dat je in de noten opneemt. Probeer alvast het aantal noten te beperken en er vrijwel uitsluitend bronverwijzingen in op te nemen. Probeer informatie zo veel mogelijk in de hoofdtekst te verwerken.

Je kan de noten uiteraard handmatig aanmaken maar in de meeste tekstverwerkingsprogramma's (zoals Word of Wordperfect) zijn daarvoor toepassingen voorzien.

In de noot neem je de exacte herkomst van het citaat op of de exacte passage uit de tekst waar je naar verwijst. De pagina-aanduiding kan dus hier verschillen van de informatie die in de bibliografie is opgenomen.

Na het nootnummer vermeld je bijvoorbeeld:

- John M. MacKenzie. 1995. *Orientalism: History, Theory and the Arts*. Manchester: Manchester University Press, 67-68.
- Leszek Kolakowski. 1978. *Main Currents of Marxism: Its Origins, Growth and Dissolution*. Oxford: Oxford University Press, Vol. II: 260.

Opmerking:

Dit betekent dat je citeert uit of verwijst naar een tekstfragment op de desbetreffende pagina's. In de bibliografie komen deze paginanummers (en de nummer van het volume) niet voor.

- Dirk Lauwaert, 1993. "Twee scripts voor de camera: fotoreporters in de stad." In Hilde Heynen, ed, *Wonen tussen gemeenplaats en poëzie: opstellen over stad en architectuur*. Rotterdam: Uitgeverij 010, 119.

Opmerking:

Dit betekent dat je naar een tekstfragment verwijst op pagina 119. De omvang van het gehele artikel vind je terug in de bibliografie (pagina's 113-119; zie hierboven).

Verkorte weergave van de bronvermelding in de noten

Het gebeurt natuurlijk vaak dat je in een bepaalde tekst meerdere keren naar éézelfde bron verwijst. In dit geval is het toegestaan en zelfs gebruikelijk om de bron vanaf een tweede vermelding in te korten. De volledige informatie kan de lezer immers aantreffen in een voorafgaande noot én in de bibliografie.

Het inkorten kan op verschillende wijzen. Een veel gehanteerd systeem is:

- Naam, *Verkorte weergave titel van boek in cursief*, pagina-aanduiding.
- Naam, "Verkorte weergave titel van artikel," pagina-aanduiding.

Voorbeelden (vergelijk met de hierboven vermelde voorbeelden):

- Kolakowski, *Main Currents*, II: 260.
- Lauwaert, "Twee scripts," 115.
- MacKenzie, *Orientalism*, 77-78.

Opmerkingen:

- Bij Kolakowski verwijst de II naar het volume en 260 naar het paginanummer.
- Door zowel gebruik te maken van cursivering als aanhalingstekens maakt ook deze verkorte weergave duidelijk dat de titels van Kolakowski en MacKenzie boeken zijn en dat de tekst van Lauwaert een artikel is dat in een boek of tijdschrift is opgenomen.

Verkorte weergave van bronverwijzingen in de tekst: het parenthetische systeem

Een nog beknoptere methode is het zogenaamde parenthetische systeem waarbij je noten eigenlijk achterwege laat maar je de gecondenseerde referenties in de lopende tekst integreert. Ook dit systeem is bijzonder handig als je meerdere malen naar enkele titels verwijst. Soms kan dit evenwel de vlotte leesbaarheid van een tekst hinderen.

Vaak gebruikte vormen van parenthetische aanduiding zijn:

- (Naam auteur Datum: relevante pagina's)
- Naam auteur (Datum: relevante pagina's)

Voorbeelden:

- De fascinatie voor het Oosten had dus voor een groot stuk te maken met de wijze waarop een beeld werd geproduceerd dat haaks stond op de moderne industrialisatie, de verstedelijking en de steeds toenemende sociale spanningen die de samenleving van de negentiende eeuw kenmerkten. (MacKenzie 1995: 59) Oriëntalistische kunst beantwoordde in die zin aan een vorm van escapisme.

- Ook John Brinckerhoff Jackson (1997a) heeft de aantrekkelijkheid van het alledaagse en banale karakter van dergelijke landschappen beklemtoond.

- In zijn studie over het oriëntalisme, beklemtoont MacKenzie (1995: 55) de ambivalentie van dergelijke schilderijen waarop wilde dieren staan afgebeeld.

- In het kielzog van de digitalisering van het beeld maakten diverse auteurs als Mitchell (1994) en Druckrey (1994) gewag van een "postfotografisch" tijdperk. Rosland Krauss (1998: 36) had het daarentegen over een "heruitvinding" van het medium fotografie.

- De wereldtentoonstelling te Brussel in 1958 sluit dus thematisch aan bij deze die in 1939 te New York plaatsvond. "De continuïteit is deze van de American Dream van een betere wereld, met pas verworven wetenschappelijke inzichten gekoppeld aan de meest recente technische mogelijkheden." (Kint 2001: 27) Daarnaast legde de tentoonstelling te Brussel uiteraard ook enkele nieuwe accenten.

- Volgens Horkheimer en Adorno brachten de Verlichting en de moderniteit geen bredere waaier aan keuzemogelijkheden of grotere vormen van differentiatie met zich mee. Integendeel, beide filosofen beweren dat "de cultuur heden ten dage alles met eenvormigheid slaat. Film, radio en magazine vormen één systeem." (Horkheimer & Adorno (1947) 1987: 135) Bovendien beweren Horkheimer en Adorno (1987: 138) dat "de meedogenloze eenheid van de cultuurindustrie de naderende eenheid van de politiek bevestigt."

Opmerkingen:

- Na een volzin of een paragraaf wordt alle informatie (auteur jaartal: pagina) tussen haakjes geplaatst. Wanneer de naam van de auteur in de lopende tekst wordt vermeld kan je onmiddellijk erna de bijkomende informatie (jaartal: pagina) tussen haakjes opgeven.
- Het voorbeeld van Horkheimer & Adorno laat zien dat je ook in het parenthetische systeem kan duidelijk maken dat je een latere editie (en/of vertaling, zoals blijkt uit de bibliografie) hebt gebruikt. De oorspronkelijke verschijningsdatum hoeft je echter slechts één keer te vermelden.